

श्वानांसाठी खाद्य

श्वानांना किती खाद्य द्यावे हे ठरविण्यासाठी त्यांचे तीन गटांत वर्गीकरण केले जाते. पूर्ण वाढ झालेले श्वान किती मोठे होतील हे सांगण्यासाठी हे वर्गीकरण असते. ज्या जातीचे श्वान मांजराएवढे वाढतात, अशा जातीच्या श्वानांना टॉय ग्रुपचे श्वान म्हणतात. ज्या जातीतले श्वान बकरीएवढे वाढतात, अशा जातीच्या श्वानांना मिडियम ब्रीडस् म्हणतात. ज्या जातीचे श्वान गायीच्या वासराएवढे मोठे होतात, त्या जातीच्या श्वानांना लार्ज ब्रीडस् म्हणतात. त्यांची अपेक्षित वाढ वजन आणि उंची या दोहोत दिली जाते.

इंग्रजी नाव	टॉय - मिनी	मिडियम	लार्ज
आकार	मांजराएवढे	बकरीएवढे	वासराएवढे
वजन	७किलो	३० ते ६० किलो	४०ते ९० किलो

उंची

श्वानांच्या पूर्ण वाढीच्या अवस्थेत त्यांचे वजन किती होईल यावर त्यांच्या खाण्याचे प्रमाण निश्चित केले जाते. म्हणजे प्रत्येक गटातील श्वानाला किती वजनाचे खाद्य द्यायला हवे ते ठरविले जाते. त्यांच्या खाद्यात कोणत्या वेळी कोणते घटक असावेत ते मात्र त्यांच्या वाढीच्या अवस्थेवरून ठरविले जाते. श्वान मांजराएवढा वाढणारा असो की वासराएवढा, प्रत्येक श्वानाच्या आयुष्यात त्याला वाढीच्या प्रत्येक अवस्थेतून जावे लागतेच आणि प्रत्येक अवस्थेत लागणारे घटक देखील तेच असतात.

शरीराला आवश्यक ते घटक पुरविणे हा पाश्चात्य लोकांचा विचार आहे. पौर्वात्याचा विचार यापेक्षा भिन्न आहे. पौर्वात्य लोक आहारात काय द्यावे यापेक्षा काय देऊ नये यावर म्हणजे पथ्यावर जास्त भर देतात. पाश्चात्यांच्या विचाराला प्रयोगाचा आधार असतो, पण त्यांची विचारांची दिशा ही वस्तुनिष्ठतेकडून विचारांकडे जाणारी असते, तर पौर्वात्य नेमके विचारांकडून वस्तुनिष्ठतेकडे प्रवास करतात. हाडांना कॅल्शियमची गरज असते, म्हणून हाडे वाढण्यासाठी कॅल्शियम घ्या असे पाश्चात्यांचे म्हणणे असते, तर पौर्वात्य म्हणतात की सभोवतालच्या पंचमहाभूतांतून जीव ज्याला हवे ते पदार्थ तयार करून घेत असतो. यासाठी त्याला लागते हवा, पाणी आणि योग्य उष्णता. पण पाश्चात्यांनी निर्माण केलेल्या यंत्र - शास्त्र प्रगतीमधूनही पौर्वात्यांच्या विचारांची दिशा योग्य आहे असेच दिसते. कोंबडीचे अंडे उबविण्याची यंत्रे पाश्चात्यांनी निर्माण केली. या यंत्राने उबविण्याच्या क्रियेतही अंड्यात हवा, पाणी, ओलावा आणि सर्व बाजूंनी योग्य उष्णता दिली जाते. बाहेरून कोणतेही खाद्य न घेता अंड्यामधला जीव त्याच्या आवश्यकतेनुसार योग्य ते शरीर बनवितो. त्यासाठी लागणारी रसायनेदेखील तयार करून घेतो, उदा. कॅल्शियम. रासायनिक पृथक्करणद्वारे हे आता सिध्द करून दाखविले गेले आहे की उबवायला ठेवलेल्या अंड्यामध्ये जितके कॅल्शियम असते, त्याच्या सुमारे चार पट इतके अधिक कॅल्शियम पिलांच्या शरीरात व अंड्याच्या कवचात मिळून निर्माण झालेले असते. अंड्यात ते उबविताना कोणतीही रसायने व पदार्थ बाहेरून दिले जात नाहीत, हे सर्वांना माहित आहे. दिली जाते ती फक्त उष्णता. पाणी अन् हवा, मग कॅल्शियममध्ये होणारी वाढ कशी होते? पौर्वात्य म्हणतात, प्रत्येक जीवात त्याला आवश्यक ते पदार्थ निर्माण करण्याची शक्ती असते.

जीवाबरोबर असणारी शक्ती ही मर्यादित असते. तिचा व्यय म्हणजे खर्च शरीराला नको असणारे पदार्थ शरीराबाहेर काढून टाकण्यासाठी होतो. एकूण शक्तीच्या ९०% शक्ती या कामी वापरूनही शरीर घडविता येते कारण असलेल्या शक्तीच्या १०% शक्ती शरीर घडविण्यास व कार्यरत ठेवण्यास पुरेशी असते, म्हणूनच सर्व अभक्ष्य खाऊनही आपण जगू शकतो. पथ्यपाणी सांभाळले, म्हणजे नको ते खाल्ले नाही तर खर्च होणाऱ्या ९०% शक्तीपैकी बरीचशी शक्ती रचनात्मक कार्यासाठी वापरता येते व आरोग्य ठणठणीत राहून वाढ उत्तम होते. म्हणून आहारात काय घ्यावे, कोणते पदार्थ खावे यापेक्षा काय खाऊ नये याचा विचार जास्त केला पाहिजे असे पौर्वात्य विचारवंतांचे म्हणणे आहे. पाश्चात्यांची विचारसरणी ख्बीकारायची की पौर्वात्यांची हे तुमचे तुम्ही ठरवायचे आहे. या पुस्तकात दोनही बाजूंना आवश्यक ती माहिती देण्याचा माझा प्रयत्न आहे.

पैदासकारीच्या प्रकरणात आपण हे पाहिले आहे की नर, मादी निवडून कितीही प्रयत्न केले तरी आपल्याला हवी तशी, त्या जातीबरोबरहूकूम पिले मिळण्याची शक्यता फक्त ८०% असते. खरे तर हे खूप जास्त प्रमाण मानायला हवे. साधारणतः ६०% पिले जातीबरोबरहूकूम आणि ४०% पिलांत २०% उत्तम आणि २०% खराब म्हणजे जातीत वर्णन केलेल्या पिलांपेक्षा कमी वा जास्त वजन, उंचीची पिले निपजतात. स्थान व कालाचा विचार करून, योग्य खाद्याची निवड करून हे प्रमाण २०% ऐवजी १०% वर आणता येते. त्यामुळे खाद्य किती द्यायचे ते ठरविताना प्रत्येक पिलाचा स्वतंत्र विचार करणे आवश्यक असते. त्यासाठी तुमचा अनुभवच तुम्हाला मार्गदर्शक ठरू शकतो. प्रत्येक जातीत जी घराणी तयार केली जातात, त्या त्या घराण्यांचा वाढीची वेग म्हणजे विशिष्ट अवस्था ओलांडण्याचे वेग हे वेगवेगळे असते. ते मार्गदर्शक ठरू शकते. वाढीच्या अवस्थेप्रमाणे खाण्याची घटक द्रव्ये ठरतात. त्या त्या घटक द्रव्यांची गरज त्या त्या अवस्थेत वाटते.

पौर्वात्य विचारसरणीतील भारतीय किंवा आयुर्वेद शास्त्रात जीवांची वर्गवारी ही कफ - वात - पित्त प्रवृत्तीत केली जाते. प्रकृतीप्रमाणे पथ्यही सांगितले जाते. हे काम करणाऱ्या मृगवैद्यक शास्त्राच्या जाणकारांची चणचणच आहे, पण शास्त्र निरीक्षणावर आधारित असल्याने त्या क्षेत्रात प्रगती करणे कोणालाही शक्य असते. खाणे खाणाऱ्या श्वानाकडे बारीक नजरेने पाहिले की आपल्याला त्याच्या दृष्टीने अहितकारी पदार्थ कोणते आहेत ते लक्षात येऊ शकते. अहितकारी पदार्थ श्वानाने खाल्ल्याबरोबर त्याच्या पोटाची वैशिष्ट्यपूर्ण हालचाल होऊ लागते. पदार्थ खूपच अहितकारी असेल तर पोटाकडील भागावरच्या कातडीला कंप सुटलेला दिसतो. शौचाला पातळ होणे व फरशीवर त्याचे डाग पडणे हे श्वानाच्या खाण्यात काहीतरी अहितकारी पदार्थ गेले आहेत हे दाखविते.

हल्ली श्वानांसाठी तयार खाद्य देणाऱ्या बऱ्याच कंपन्या कार्यरत आहेत. त्याही जागृत राहून सतत संशोधन करीत असतात. या कंपन्यांचा भर खाद्यांच्या पोषण तत्वावर असतो, त्याहीपेक्षा तो तयार पदार्थ रुचकर लागणे यावर असतो. पौर्वात्यांचा भर जोड आहारातून मिळणाऱ्या पोषणावर असतो. आवडत नाही म्हणून खाणार नाही? किती दिवस? उपास घडला, कडकडून भूक लागली की आपोआप खाईल व खायला लागले की तो पदार्थ सवयीने आवडू लागतो असा त्यांचा आग्रह असतो. पौर्वात्यांचे विचार सांगतात, की उपासापेक्षा अहितकारी पदार्थ खाल्ले तर त्याने अधिक नुकसान होते. प्रकृती सुधारण्यासाठी उपवास करा, काहीही न खाता पिता उपवास करा, असा त्यांचा पहिला सल्ला असतो.

या सल्ल्याप्रमाणे आवडले नाही, म्हणून श्वानाने खाल्ले नाही तरी काही हरकत नाही. उपास घडला तरी तो लाभदायक असतो. चिंता करू नका, उपास घडू द्या असा त्यांचा आग्रह असतो. पौर्वात्य आणि पाश्चिमात्य विचारसरणीतील फरकाचे

आणखी दोन मुद्दे आहेत. उन्हाळ्यात शीत पदार्थ खावेत व हिवाळ्यात उष्ण पदार्थ खावे असे पाश्चात्य सांगतात. पौर्वात्य आहार घटकांबरोबरच जीवनसत्वांचा विचार करतात. आयुर्वेद जसा औषधांचा वेगवेगळ्या अवयवांवर परिणाम सांगतो तसा वेगवेगळ्या अवयवांवर जीवनसत्वे परिणाम करतात असा पौर्वात्यांचा दावा आहे. ए पासून ते ई पर्यंत जीवनसत्वे सांगितलेली आहेत व अन्नाचे मूल्य ठरविताना त्यातील घटकांबरोबर जीवनसत्वांचा पुरवठा करण्याची त्यांची ताकदही विचारात घेतली जाते.

श्वान हा मांसाहारी प्राणी आहे. मांसामध्ये वेगवेगळ्या अवयवांच्या मांसाची रचना वेगवेगळी असते. त्यांची चव देखील वेगवेगळी असते. मांसाहारात श्वानांना सर्वात जास्त आवडणारा व पचायला आणि पोषण करायला सर्वात चांगला भाग म्हणजे वजडी - आतडी. पंचतंत्रात एक गोष्ट सांगतात. एक शिकारी हरणाची शिकार झाल्यावर हरणाच्या कलेवराजवळ आपले धनुष्य ठेवून ताजेतवाने होण्यासाठी पाणवठ्याकडे गेला. ते बघून एक कोल्हा आपल्याला शिकार मिळाली म्हणून हरण खायला पुढे गेला अन् हरणाच्याऐवजी त्याची नजर शिकार्याच्या धनुष्याला लावलेल्या आतड्याकडे गेली. तसा हरणाचा नाद सोडून तो कोल्हा धनुष्याला लागलेली आतडी चघळू लागला. चघळता चघळता आतडी तुटली आणि वाकविलेले धनुष्य ताठ होऊन त्याचे डोके कोल्हाच्या शरीरात जाऊन तो कोल्हा तेथेच मरण पावला. कोल्हाच्या बाबतीत जे झाले तेच श्वानाच्या बाबतीत होऊ शकते. ग्रेट हेड च्या लेखिका जीनयेन या सांगतात, एका बाऊलमध्ये चांगले मांस व दुसऱ्या बाऊलमध्ये वजडी ठेवली तर श्वान वजडीवर तुटून पडतील व पोट फुगले, आता घशातून खाली जात नाही अशी स्थिती येईल्योवर ते आतडे खातील.

मी स्वतः श्वानांची अशी स्थिती रोजच बघत होतो. छापरी आनी नावाचे एक गाव गुजरातमध्ये पालितानाजवळ आहे. जैन धर्मीयांचा आनंदजी कल्याणजी नावाच्या पेढीच्या जीवदया शाखेचा एक मोठा पांजरपोळ तेथे आहे. देना बँकेच्या सेवेतून निवृत्त झाल्यावर दोन वर्षे म्हणजे १९९६ ते १९९८ या काळात मी छापरी आनीच्या पांजरपोळात जीवसेवा करण्यासाठी राहिलो होतो. त्यावेळी सुमारे ८ हजार लुळीपांगळी जनावरे त्या पांजरपोळात होती. त्यांतील बहुतेक वयस्कर होती. त्यामुळे रोज सुमारे १५ जनावरे मयत होत असत.

त्या मयत जनावरांचे कातडे काढण्याचे कंत्राट काही लोकांना दिलेले होते. ते लोक मयत जनावर विशिष्ट ठिकाणी नेऊन सोलत व कातडी काढून घेत. ती माणसे तेथून बाजूला होताच अनेक गिधाडे आणि भुकेले श्वान तेथे जमा होत. जनावरांचा संबंध देह समोर असताना श्वान नेहमी आतडी म्हणजे वजडीच खात. खात म्हणजे इतके खायचे की गिधाडांना त्या देहाजवळ जाण्यासाठी रस्ता देण्यासाठी देखील ते मोठ्या कष्टाने बाजूला होत. त्यावेळी दुपारचे जवळपास ११ वाजत असत. आतडी खाऊन तट्ट फुगलेली पोटे संभाळत काही पावले दूर अनेक श्वान डोळे मिटून दोन एक तास तेथेच पडलेले असल्याने त्यावेळात गिधाडे आपले खाणे उरकून पाणवठ्यापर्यंत चालत जाऊन पाणी पिऊन अंधोळी उरकून अंग सुकविण्यासाठी ओळीने ऊन खात बसलेली असायची. अंग सुकवून गिधाडे उडू लागली की झोपलेले श्वान धडपडत सावलीत यायचे व नंतर चार पाच वाजता ऊन उतरू लागले की तेथून उठून आपआपल्या घराकडे परतत असत.

कोणत्याही गावात सर्वात स्वस्त मास तुम्हाला विकत घ्यायचे असेल तर वजडीच घ्यावी लागते. खरोखर स्वस्त आणि मस्त म्हणता येईल असे श्वानांचे खाणे घरच्या घरी तयार करण्यासाठी रोजच्या रोज मिळणारी वजडी आणि हातसडीचा किंवा यंत्रावर हलकाच पॉलिश केलेला तांदूळ यांचाच उपयोग तुम्हाला करावा लागेल. पिलांच्या आहाराचा विचार करताना

अपवादाने सिध्द होणारा प्रत्येक प्राण्याला योग्य आहार म्हणजे त्याच्या आईचे दूध. निसर्गतः श्वानांची पिले हिंडू फिरू लागेपर्यंत त्यांच्या आईचे दूध सोडून दुसरे काहीही, अगदी पाणीदेखील घेत नाहीत. पिलांच्या आरोग्याच्या व पोषणाच्या दृष्टीने ते सर्वथा योग्यच आहे. दूध हा पदार्थ आईच्या आचळाला तोंड लावून पिण्याचाच पदार्थ आहे. कारण ते इतके चांगले खाद्य आहे की आचळाला बाहेर पडता पडता त्यावर हवेतले अनेक जंतू वाढू लागतात. आईचे दूध पुरेनासे झाले म्हणजे अंगावर पिऊन पोट भरत नाही आणि दूध नसतानाही पिले चोखतच राहतात अशी स्थिती आली की पिलाची आई पिलापासून दूर दूर पळू लागते किंवा गुरकावून पिलांना स्वतःपासून दूर ठेवते. या वेळेच्या थोडे आधीपासूनच नैसर्गिक स्थितीतील आई शिकार मिळाली की ती बकाबका आपल्या पोटात ढकलून तशीच पिलांकडे परत येते. ओकारी काढून पिलांसमोर ओकते. आईच्या पोटातले पाचक रस त्यांत मिसळलेले असतात व अर्धेमुर्धे पचन देखील झालेले ते खाणे श्वान पिलांना चांगलेच मानवते.

पोटात भरून आणलेल्याने पिलांचे पोट भरत नाही अशी स्थिती आली की ती आई व तिच्या कळपातले इतर श्वान शिकारीचा काही भाग तोंडात धरून आणून पिलांसमोर टाकतात. पण या सर्व प्रक्रियेत एका आईची पिले दुसऱ्या श्वानमादीला पिताना दिसत नाहीत. श्वानांना ग्रामसिंह असे म्हटले जाते. खरे सिंह आपल्या आईबरोबरच मावशांचे व इतर माद्यांचेही दूध पितात. पण आपले ग्रामसिंह म्हणजेच श्वानांना मावशीचे मिल्कबार उघडे नसतात. माणसात देखील इतिहास काळात राजघराण्यात राणीला पुरेसे दूध येत नसले तर दूध-आईची म्हणजे दाईची व्यवस्था करत. ही दाई राजपुत्राला आपलाच पुत्र मानीत असे आणि राजपुत्राला स्तनपान करीत असे.

माता आणि पाल्य यांचे नाते जैविक पातळीवर असते. आई व तिचे मूल यांत शारीरिक नाते असते. पण माऊली व तान्हूले यांच्यातले नाते हे भावनिक असते. दूध हा आहारातला एक पदार्थ. त्याचे महत्व, उपयोग व मर्यादा समजावून घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी भावनिक, जैविक व शारीरिक पातळ्या समजावून घेतल्या पाहिजेत. भावनिक नाते हे भावनांतून निर्माण झालेले, मनातून साधले जाणारे नाते आहे. याला विचारांचा आधार नसतो. मुलगा मोठा झाल्यावर आपली देखभाल करेल म्हणून कोणी माता आपल्या मुलाचे पालनपोषण करीत नाही. ते एक कर्तव्य असते. याच भूमिकेतून गुरू - पिता असे काही गुरूंना संबोधले जाते. येथे कर्तव्याची जाणीव असते, पण ती विचारांकडे म्हणजे डोक्याकडे नेणारी प्रक्रिया आहे. ती शरीराकडे नेली जात नाही. जैविक नाते ही विचारांकडे न नेता शरीराकडे नेणारी प्रक्रिया आहे. आई आणि मूल, माता व पाल्य यांचे नाते हे जैविक पातळीवरील असते. मनात येणारे विचार डोक्याकडे न जाता सरळ शरीराकडे जातात व कार्यरत होतात. स्तनांत दूध निर्माण होणे ही एक जैविक प्रक्रिया आहे. ज्यावेळी एक मादी माता होण्याची जबाबदारी स्वीकारून गर्भवती होते व पोटात मातेच्या रसांवर वाढणारा तो गर्भ मातेच्या शरीराबाहेर येण्याची वेळ येते त्यावेळी त्या जीवाला योग्य असे शरीर घडविण्यासाठी मातेच्या स्तनांत दूध निर्माण होऊ लागते. काही श्वानांची पिले पोटात असतानाच श्वान आईला दूध येऊ लागते. हे दूध अगदी पातळ असते. स्तनांत दूध ग्रंथींमध्ये पाझरणारे दूध वाहून नेण्याचे मार्ग मोकळे करण्यासाठी हा द्राव वाहत असावा.

या अवस्थेत भावना अतिरेक झाला तर हे रस जास्त प्रमाणांत येऊन वाहू लागतात. पण श्वान मादी नक्की गाभण आहे का, पोट वाढलेले दिसत असले तरी आत पिले आहेत की नाहीत हे बघण्यासाठी मादीचे स्तन व आचळे पिळून दुधासारखा पांढरा पातळ पदार्थ येतो आहे का ते अनेक पैदासकार बघतात. पण भावूक माद्यांमध्ये हा रस देखील वाहत असतो. इतकेच नाही, तर पिले नसली तरी दूध देखील उत्पन्न होते. पुण्याचे डॉ. श्रीकांत केळकर या प्रसिध्द नेत्र

विशारदाकडे मोना नावाची एक अत्यंत हुशार डॉबरमन जातीची मादी होती. तिला असे दूध येत असे. माजावर येऊन गेल्यानंतर नराशी संयोग न होताही तिचे पोट वाढत असे. दुग्ध रस आणि दूध देखील येत असे. ती मादी तिचे एक खेळणे कुशीत घेऊन बसत असे. भावनिक व जैविक या दोन्ही प्रक्रिया मनाच्या वेगवेगळ्या पातळ्यांवर होत असतात. पण मनाचे हे कप्पे नीट नसतील तर ज्या सुप्त मनांच्या कप्प्यांतून जागृत मनाकडे -डोक्याकडे विचारांचा प्रवास सुरू होतो व भावनिक प्रक्रिया सुरू होतात. त्याचबरोबर सुप्त मनांकडून शरीराकडे विचार जातात व जैविक प्रक्रिया सुरू होतात आणि माद्यांना दूध येऊ लागते.

दूध येणे ही जैविक प्रक्रिया असल्याने पिलांच्या शरीराचे पोषण होण्याच्या दृष्टीने आवश्यक असते. श्वानांत ज्याप्रमाणे पिले काही काळ फक्त मादीच्या दुधावरच पोसली जातात, त्याप्रमाणेच कबुतरांच्या पिलांत देखील एक अवस्था अशी असते की अंड्यातून नुकत्याच बाहेर पडलेल्या पिलांचे पोषण होण्यासाठी कबूतर नर व माद्यांत देखील गळ्याजवळच्या गंथीतून दुधासारखे पदार्थ स्रवू लागतात. आवश्यकतेप्रमाणे दोन तीन दिवस हे रस पाझरल्यानंतर कबुतरे आपल्या पोटांत भरून आणलेले पचविलेले दाणे पिलांना भरवितात. कबुतरे व श्वान यांतील पिले वाढविण्याच्या प्रक्रियेतील ही दूध व पोटातले अन्न भरविण्यातील समानता बघितल्यानंतर शिकारी पक्षी गरुड, ससाणे आणि त्यांची पिले पोसण्याची पध्दत पाहायला गेले की शाकाहारी आणि मांसाहारी यांतला फरक आपल्याला स्पष्ट होतो.

शिकारी पक्षी देखील कबुतरांसारखेच आधी गळ्यातून निघणारे दूध नंतर पोटात भरून आणलेले अन्न यांवर पिलांचे पोषण केल्यानंतर श्वानांप्रमाणेच मारून आणलेली शिकार पिलांसमोर टाकतात व पिले आपल्या अनुवंशिक ज्ञानाप्रमाणे त्या शिकारीतील आधी काय खावे, नंतर काय खावे ते ठरवून त्याप्रमाणे खाऊ लागतात. मांजर हा शिकारी प्राणी अर्धवट मारलेले प्राणी पिलांसमोर आणून टाकतो व त्या मागनि काय खावे, काय खाऊ नये व शिकार नेहमी कशी करावी हे पिलांना शिकवीत असतो. शिकारी पक्ष्यांच्या पिलांना मारून आणलेले प्राणी, पक्षी पाहून काय खावे ते समजते, तर मांजरांच्या पिलांना आईने धरून आणलेले प्राणी पाहून काय खावे ते समजते. पूर्ण शाकाहारी कबुतरांना काय खावे आणि काय खाऊ नये याचे ज्ञान उपजतच असते. पिलू घरट्याबाहेर आल्याबरोबर दाणे टिपू लागते. शाकाहाराप्रमाणे मांसाहार करणाऱ्या कोंबडीच्या पिलांना मात्र त्यांची आई एकेक दाणा किंवा कीटक चोचीने उचलून पिलांसमोर ठेवून काय खा ते शिकवीत असते.

निसर्गतः प्रत्येक प्राण्याला एकेक भूमिका असते. श्वानाकडे पहिल्या सफाई कामगाराची अत्यंत महत्त्वाची भूमिका असते. मेलेल्या किंवा मारलेल्या प्राण्याला मांसभक्षक प्राण्या-पक्ष्यांनी खाल्ले नाही, तर त्या कलेवरामुळे प्रदूषण निर्माण होऊन आसमंतात अनेक प्रकारचे रोग पसरण्याची शक्यता असते. कलेवरांची कुजण्याची, प्रदूषण पसरविण्याची प्रक्रिया त्यांच्या आतड्यापासून सुरू होते. म्हणून पहिल्या क्रमांकाचे सफाई कामगार म्हणजे कावळे आणि श्वान पहिल्यांदा त्याची आतडी खाऊन संपवितात. श्वान कुल आणि मांजर कुल यातला फरक येथेच सुरू होतो. कोल्हा, कुत्रा, लांडगा, तरस हे श्वान कुलातील प्राणी त्यांचे भक्ष्य असलेल्या प्राण्यांचे आतडे प्रथम खातात, तर मुंगूस, मांजर, चित्ता, बिबळ्या, वाघ, सिंह हे प्राण्यांच्या मांडी व मांसापासून जेवणाची सुरुवात करतात. कावळा आणि कुत्रा या दोघांनाही मृत्यूची चाहूल सर्वांच्या आधी लागते. जीवाची नेमकी अवस्था त्यांनाच समजते. म्हणूनच मृत्यूनंतरच्या जीवाच्या अवस्था समजून घेण्यासाठी पिंडामध्ये कावळ्यासाठी पिंड ठेवतात, तर पारशी समाजात मेलेल्या माणसाच्या टाळूवर लोणी लावून ते चाटायला श्वानाला पाचारण करतात.

आईच्या शरीरात निर्माण होणारे दूध आणि तिच्या पोटात वाढणारे अपत्य यांचे एकमेकांशी जैविक नाते असते. त्यामुळे आपल्याला नेमके जसे हवे तसेच दूध आईच्या स्तनांत निर्माण होत असते. गायीच्या दुधाचे रासायनिक पृथक्करण करणाऱ्या पाश्चात्य शास्त्रज्ञांना गायीचे प्रत्येक वेताचे दूध हे वेगवेगळ्या प्रमाणात असलेल्या घटकांचे बनलेले असते हे माहीत झाले. पण त्याचा संबंध त्यांनी पिलाच्या जैविक नात्याशी न जोडल्याने ते गायीचे वय, तिचे खाद्य, तिच्या दुधातील घटक द्रव्ये या भोवतीच फिरत राहिले. प्रत्येक अपत्याचा वाढण्याचा वेग, त्या वेगाला साजेसा द्रव्य पुरवठा करणारे दूध यांचा जैविक संबंध लक्षात घेतला तर एका आईचे दूध दुसरीच्या बाळासाठी योग्य आहार नसेल हे वेगळे सांगावे लागणार नाही.

बकरी, गाय, म्हैस यासारख्या प्राण्यांचे दूध हे खरे तर त्या त्या जातीच्या पिलांच्या वाढीच्या वेगाशी व वाढीच्या अवस्थांशी संबंधित असते. आपल्या घरांत रॉकेलचे स्टोव्ह असतात. जड वाहनांना इंधन म्हणून डिझेल वापरतात. विमानांत वापरण्यासाठी पेट्रोलची एक वेगळी प्रत असावी लागते. विमानांत वापरण्याचे पेट्रोल स्टोव्हमध्ये वापरले तर भडका उडतो आणि स्टोव्हमध्ये जाळण्याचे रॉकेल गाडीत टाकले तर गाडीचे इंजिन नादुरुस्त होते. तसेच बकऱ्या, गार्ड किंवा म्हशी, गाढव, उंटासारख्या प्राण्यांचे दूध श्वानांच्या पिलांना दिले तर श्वान पिलांचे स्वास्थ्य हमखास बिघडते. तरीही श्वान पिलेच नव्हे, तर माणसाची पिले - मुलेच सोडा, पण सर्व वयांची, खास करून वयस्क माणसे देखील दुधाचा आहार श्रेष्ठ मानतात. माणसांनी शाकाहारीच राहायला हवे असे आग्रहाने सांगणाऱ्या जैन धर्मातल्या मुनींना देखील दुधाचा आहार वर्ज्य नाही, तर तो घ्यायला हवा असे सांगितले जाते. त्यामागे काय कारण असावे हेही आपण समजावून घ्यायला हवे.

दूध उत्पादनाला जसा जैविक आधार आहे, तसाच भावनिक आधारही आहे हे आपण आधीच बघितले आहे. दूध उत्पन्न होत असताना त्याचा हेतू अर्भकाची वाढ व्हावी हाच असतो. वाढ करण्याची भावना दूध या पदार्थात इतकी भिनलेली असते की जो कोणी प्राणी दूध पितो, त्या प्राण्याच्या शरीरात दूध गेल्याबरोबर त्यातली वाढ करण्याच्या भावनेचा विचार त्या शरीरात काम करू लागतो. वाढ होण्याचे व शरीराची झीज भरून काढण्याचे कार्य सुरू होते.

यासंबंधी महात्मा गांधींचा आहाराचा प्रयोग अभ्यासण्यासारखा आहे. दूध हे प्राणीजन्य आहे, वनस्पतीजन्य नाही. दूध हे प्राण्यांच्या शरीरांत तयार होते. वनस्पतीच्या शरीरात होत नाही. म्हणून शाकाहारी व्हायचे असेल तर दूध पिणे योग्य नाही असा विचार करून त्यांनी दूध पिणे सोडले, पण शरीराची झीज भरून निघेना. ते आजारी पडू लागले म्हणून त्यांनी पुन्हा दूध घेण्यास सुरुवात केली. महात्मा गांधींनी तेवढ्यासाठी बकरी पाळली. पाळली म्हणजे बकरीशी भावनिक संबंध प्रस्थापित केले व ते त्या बकरीचे दूध पिऊ लागले. त्यामुळे त्यांचे आरोग्य पुन्हा पूर्ववत ठणठणीत झाले. महात्मा गांधी हे युगपुरुष होते. त्यांचा विचार संबंध हिंदुस्थानातील जनतेला हलवीत होता. आहार व विचाराचे नाते त्यांनी अभ्यासलेले होते. म्हणूनच आहाराबद्दल ते दक्ष होते.

मांसाहार व शाकाहार यासंबंधात पौर्वात्य व पाश्चात्य यांच्या विचारांच्या बैठकीत महदंतर आहे. पदार्थात मांसाहार असल्यास पदार्थाच्या वेष्टणावर लाल ठिपका व शाकाहार असल्यास त्यावर हिरवा ठिपका देण्याचा परिपाठ असल्याने अमेरिकेत दूध व दुधापासून बनलेल्या सर्व पदार्थांवर म्हणजे डेअरी उत्पादनांवर लाल ठिपका दिला जातो. आपल्याकडे मात्र दूध हे शाकाहारी आहारात समाविष्ट करून त्यावर हिरवा ठिपका दिला जातो. भारतीय हिंदू विचारवंतांनी शाकाहाराची व्याख्या करताना जन्म - मृत्यू श्रृंखला डोळ्यासमोर ठेवली व झाडाला फळ आले म्हणून झाड मरत नाही तसेच दुधाळ प्राण्याला दूध आले म्हणून तो प्राणी मरत नाही आणि वनस्पतीच्या बीमधील अन्नांशाचा हेतू जसा पुढील पिढीची वाढ

करण्यासाठी आहे तसाच दुधाचा हेतू देखील पुढील पिढीची वाढ करण्यासाठी आहे असाच विचार केला. म्हणून दूध हे पूर्ण अथनि शाकाहारच आहे असा युक्तिवाद मान्य झाला आहे.

शाकाहार व मांसाहार या वादात न गुंतता श्वानाची वर्तणूक आपल्याला हवी तशी व त्याच्या नैसर्गिक स्वभावाप्रमाणे व्हावी असे वाटत असेल तर श्वानांना त्यांचा नैसर्गिक आहार म्हणजे वजडीच दिली गेली पाहिजे याबद्दल शंका असण्याचे कारण नाही. परंतु ज्या कुटुंबात तो श्वान जाणार असेल त्या कुटुंबाला जर मांसाहार निषिद्ध असेल तर जो आहार त्याच्या नैसर्गिक प्रवृत्तीचे पोषण करेल व शरीराची नीट वाढ करेल असा म्हणजे स्थानिक वनस्पतींपासून व स्थानिक धान्यांपासून बनविलेला असायला हवा.

पूर्ण वाळलेले एकदल वनस्पतीचे बी हे पक्ष्यांचे नैसर्गिक अन्न आहे. शाकाहारी जनावरांचे देखील ते नैसर्गिक अन्न नाही. मिश्राहारी श्वानांचे तर नाहीच नाही. निसर्गाची किमया इतकी सुंदर आहे की ज्यावेळी नैसर्गिक अन्न असते, तेच त्याने नैसर्गिक अवस्थेत खाल्ले तर सहज पचते. एरवी जरी त्याने ते खाल्ले तरी त्याच्या पचनसंस्थेतून पाचक रसांची प्रक्रिया होऊन बाहेर येते. शाकाहारी प्राणी, पक्ष्यांना आपले नैसर्गिक अन्न जन्मतःच माहित असते. ते खाताना असे काही अन्न निवडतात, की त्यामुळे त्यांच्या पुढच्या पिढीला अन्न मिळत राहिल. कच्छमधील भूज येथील एका जैन संस्थेच्या बगीच्याच्या संरक्षणासाठी गीज नावाने ओळखले जाणारे हंस वर्गातले काही पक्षी नेले होते. हे गीज श्वानांसारखे काम करतात. कोणी त्रयस्थ त्यांच्या हद्दीत आला तर विशिष्ट आवाजात ओरडू लागतात व तो त्रयस्थ तरीही पुढे आला तर त्याला पंखाने मारतात व चोचीने चावतात.

हे गीज पाणजीव खातात व पोट भरण्यासाठी ज्वारीचे दाणे खातात. मक्याचे दाणे त्यांना खाता येत नाहीत. गंमत म्हणजे ज्वारीच्या उभ्या पिकात या पक्ष्यांना चरायला सोडले तर ते मक्याची झाडे खातात. ज्वारीच्या पिकाला तोंड देखील लावत नाहीत. मात्र मक्याची झाडे गाई - म्हशींनी वैरण खावी तशी चोचीने एका चाव्यात तुकडे करून खातात. वैरण खाणाऱ्या गायी म्हशींनी जर धान्य खाल्ले तर ते जसेच्या तसे बाहेर येते. या जनावरांच्या पोट्यात त्यावर पाचक रसांची क्रिया झालेली असल्याने ते चांगले उगवते. गायीचे शेण गोळा करून त्यातील धान्याचे धुवून वाळवून दळून आणलेले पीठ पचायला खूप हलके होते. म्हणून ज्यांची पचनशक्ती बिघडलेली असेल अशांना अशा बीचे पीठ दिले जाते.

श्वानांसारख्या मिश्र आहारी म्हणजे मांस व वनस्पतींची फळे वगैरे खाणाऱ्या जनावरांना दुधांत असलेले धान्य - आपण ज्याचा हुरडा करतो असे धान्य पचू शकते. पचायला जड असणारे धान्य देखील पाण्यात ओले करून ठेवले व योग्य तापमान दिले तर उगविण्याआधी त्यांच्यात अन्न पचू न देणारी रसायने असतात, ती नष्ट होतात. म्हणून श्वानांना धान्ये अथवा डाळींच्या बिया खाल्ले घालण्याआधी ते सबंध बी ऋतुमानाप्रमाणे योग्य तापमानाच्या पाण्यात भिजत ठेवावे. पाण्यात भिजत ठेवलेले ते बी पाणी शोषून घेते व त्याचा आकार वाढू लागतो. त्याचे टणक कवच मऊ होते. बी आपल्या दातांनी सहज चावता येईल इतके नरम झाले की ते पाण्यातून काढून वाळवावे. प्रत्येक बीच्या बाबतीत म्हणजे तांदूळ, गहू, ज्वारी, बाजरी, मूग, उडीद, चणे- हरबरे किंवा तूर या प्रत्येक बीच्या बाबतीत त्यांना किती तापमानाच्या पाण्यात किती वेळ ठेवले म्हणजे त्या पाणी शोषून घेतात, तो वेळ वेगवेगळा असतो. म्हणून श्वानांना खाण्यासाठी धान्याचे मिश्रण जर घ्यायचे तर मिश्रणातील प्रत्येक बी हे वेगवेगळे भिजवावे लागते. वाळवलेल्या बियांतील पाणी पूर्णपणे काढून टाकण्यासाठी प्रत्येक प्रकारची बी मंद आचेवर भाजावी लागते. भिजविताना जसे प्रत्येक प्रकारचे बी वेगवेगळे भिजवायला हवे, तसेच

भाजतानाही ते वेगवेगळे भाजावे. कढईत घालून ते भाजताना ढवळावे व त्याचा खमंग वास येऊ लागला की भाजणे थांबवून ताटांत पसरवून ते थंड करवून नंतर हव्या त्या प्रमाणात त्याचे मिश्रण करून ते दळून घ्यावे. खाण्याचा भरडा म्हणून त्या बिया तयार करायच्या असतील तर प्रत्येक धान्य वेगवेगळे दळलेले चांगले, कारण ते एकत्र दळण्यात काही धान्यांचे पीठ होते. दळताना या धान्याचा भरडा जाड रव्यापेक्षाही जाड काढावा. म्हणजे तो शिजविणे सोपे जाते. भरडा न करता पीठ केले गेले तर ते शिजवायला त्रास होतो. पिठात सर्वत्र पाणी जात नाही, काही भाग कच्चा राहतो. भरड्यात पाणी टाकले की ते सहज सर्व तुकड्यांपर्यंत पोहोचेल इतके बारीक तुकडे प्रत्येक धान्याचे त्या भरड्यात व्हायला हवेत, धान्याचा भरडा दळून आणल्यावर कणीक म्हणजे गव्हाच्या आट्याच्या चाळणीने चाळून घ्यावा.

कितीही काळजी घेतली तरी काही प्रमाणात धान्याचे पीठ होणे अपरिहार्य असते. ते होतेच. हे पीठ चाळून वेगळे करून घ्यावे, ते पिलांचे खाणे - लापशी तयार करण्यासाठी उपयोगी पडते. श्वानांची पिले आईच्या अंगावर पीत असतानाच इकडे तिकडे हिंडू फिरू लागली की तयार लापशीत थोडे जास्त पातळ केलेले तूप घालून अथवा ऋतुमानाप्रमाणे माशाचे तेल घालून ती बशी पिलांच्या नजरेत येईल अशी जमीनीवर ठेवावी. बशी ठेवण्याआधी तुपात अथवा माशाच्या तेलात बोट बुडवून ते बोट पिलांच्या नाकाखाली पिलाला सहज चाटता येईल असे ओठाला लावावे. ओशट पदार्थाचा वास लागल्याबरोबर पिले तो भाग चाटतात. बशी खाली ठेवली असली की त्यातल्या तेलातुपाच्या तवंगाच्या वासाने पिले तिकडे जाऊन तो चाटू लागतात, त्याबरोबर लापशी देखील चाटून घेऊ लागतात. सुरुवातीला चवीपुरती व नंतर ज्यांचे पोट भरलेले नसेल अशी पिले भूक भागविण्यासाठी लापशी पिऊ लागतात.

श्वानांच्या पिलांसाठी भरडा शिजविताना त्यात पाणी घालून तो आपल्या कडीसारखा पिलांना चाटून पिता येण्यासारखा पातळ करावा. चांगले उकळवून उकळी आल्यानंतर किमान तीन मिनिटे उकळवून थंड करून पिलांना द्यावा. मोठ्या श्वानांना देण्यासाठी कडीसारखे पातळ करण्याऐवजी ढोकळा करताना जसे पाण्यात भिजवून पीठ प्रेशर कुकरमध्ये ठेवून ते शिजविताना, तसे भाताबरोबर भातासारखे शिजवावे. श्वान पिलांना ते सहज खाता यावे म्हणून भरडा खाद्यात जास्त धान्य घालणे किंवा भरडा चाळून त्यातल्या पिठात पाणी घालून देणे हे आवश्यक असते. तसे तर मोठ्या श्वानांच्या आहारापेक्षाही त्यांच्या पिण्याच्या पाण्याकडे लक्ष देणे आवश्यक असते,

सैन्य दलांत ज्यांना अमानुष म्हणता येतील असे प्रयोग केले गेले आहेत. त्यातला आपल्या आहाराच्या दृष्टीने केलेला प्रयोग मला महत्वाचा वाटतो. श्वान अन्न पाण्याविना किती दिवस जिवंत राहू शकतो हा प्रयोग श्वान मरेस्तोवर केला गेला व सांख्यिकी शास्त्राला विश्वसनीय म्हणावे लागेल इतके श्वान त्यांनी या प्रयोगात जीवे मारले. अमेरिकी सैन्याच्या नियमावलीत तर श्वानांना अवजड अवजारांच्या रांगेत नेऊन बसविले आहे. व्हिएतनाम सोडताना त्या सैन्यातील तंबू, खाद्य इ. नेण्यास सोयीचे नाही अशा अनेक अवजड बाबी ते मागे सोडून गेले, त्यात त्यांनी त्यांचे श्वानही मागे सोडले. जर्मन सैन्यात युद्ध कैदी झाल्यास तेथून कसे पळायचे याचे शिक्षण देण्यासाठी व माणसांना हत्यारांशिवाय कसे ठार मारायचे ते शिकविण्यासाठी जिवंत श्वानांवर केवळ हाताच्या दबावने मानेवर दाब देऊन त्यांना जिवंत मारले जाते. या संशोधनाचा निष्कर्ष म्हणजे श्वान पाण्याशिवाय फारतर पाच दिवस राहू शकतो, दुसरा म्हणजे श्वान अन्नाशिवाय तीन आठवडे जगू शकतो, श्वानाच्या जीवनात पाण्याचे किती महत्त्व आहे हे तुम्हाला पटावे म्हणून मी वरील मजकूर लिहिलेला आहे. तो कपोलकल्पित नसून अगदी खरा आहे. इंग्रजी वाडमयात तसे उल्लेख आलेले आहेत व माहितीपटांत त्यांचे चित्रीकरण केलेलेही मी टीव्हीवर बघितलेले आहे. भातासारखा शिजलेला हा पदार्थ रेफ्रिजरेटरमध्ये ठेवून देता येतो. खायला देण्याआधी

तो थोडा वेळ बाहेर काढून खोलीतल्या तापमानाइका उष्ण झाला की तो श्वानाला द्यावा. श्वान हा शाकाहारी प्राणी नाही, म्हणून शाकाहारावर पोसल्या जाणाऱ्या श्वानांच्या जेवणात प्राणीजन्य खिगध पदार्थ म्हणजे तूप अथवा माशांचे तेल देणे आवश्यक आहे. तूप देत असताना ते प्राणीजन्य पदार्थांचा तुटवडा कमी करण्यासाठी द्यायचे असते हे विसरू नये, म्हणून सरकीचे तेल, शेंगदाण्याचे तेल, पाम यासारख्या वनस्पतींपासून बनविलेले म्हणजे वनस्पती तूप वापरून उपयोगी नाही. गायी, म्हशींच्या दुधावरचे शुध्द तूप वापरणे आवश्यक आहे.

श्वानांना शार्क माश्याचे शार्क लिव्हर ऑईल हिवाळ्यात खूपच मानवते. उन्हाळ्यात मात्र ते उष्ण पडण्याची शक्यता असते. त्यावेळी गायीचे तूप चालते. काही लोक श्वानांना प्राणिज प्रथिने देण्यासाठी कोंबडीचे अंडे देतात. काही लोक अंडे उकडून देतात, तर काही कच्चे देतात. काही लोक अंड्याच्या कवचाचा चुरा करून तो अंड्याबरोबर श्वानांच्या अन्नात मिसळतात. कोंबडीचे अंडे त्यांना पचते. पण अंड्याचे कवच पचत नाही. ज्या श्वानांना कवच कुसकरून खायला घालत अशा श्वानांची विष्टा मी सातत्याने बघत होतो. त्यांच्या विष्टेत अंड्याच्या टरफलांचे तुकडे दिसायचे. याचा अर्थ श्वानांना अंड्याचे कवच पचत नाही असा मी करतो.

एखादा पदार्थ पचण्यासाठी खाणाऱ्याच्या पोटात तो पदार्थ विरघळविणारी रसायने तयार व्हावी लागतात. खाण्यांत ते पदार्थ सतत येत राहिले तर आवश्यक ते पाचक रस आपोआप निर्माण होतात, हा समज सर्वच पदार्थांच्या बाबत लागू होत नाही. कॅलशियमचा पुरवठा माणसांना करण्यासाठी मोराच्या अंड्याची कवचे भाजून चुरा करून द्यावीत असे आयुर्वेदात लिहिलेले आहे. काही इंग्रजी ग्रंथांतून मात्र कोंबडीच्या अंड्याचे कवच ते पचवू शकत नाहीत असा स्पष्ट उल्लेख आहे.

श्वानांच्या आहाराच्या एकेका घटकांचा असा अभ्यास करणे अव्यवहार्य आहे व पंचमहाभूतापर्यंत पोहोचून त्यातून आवश्यक ते द्रव्य तयार करण्याची जीवाची शक्ती लक्षात घेतली तर अन्न घटकांना पूरक पदार्थ देण्याऐवजी चांगले सकस अन्नच देणे योग्य असे म्हणावे लागेल. खेड्यापाड्यांतून फक्त ज्वारीची भकरी आणि फारतर ताक घेऊन त्या आहारावर उत्तम वाढलेले अनेक श्वान मी बघितलेले आहेत. म्हणून काय खायला देतो यापेक्षा केव्हा देतो हे जास्त महत्वाचे असल्याने आपण खाणे केव्हा द्यावे याचा विचार करू.

पुण्यातले श्वानप्रेमी, शिक्षणाने एम बी बी एस पदवी घेऊन पेशाने होमिओपॅथी औषधे देण्याचा व्यवसाय करणारे डॉक्टर नामजोशी यांचा याबाबतचा ३५-४० वर्षांचा अभ्यास आपल्या उपयोगी पडेल. पावलोव या रशियन प्राणी शास्त्राच्या अभ्यासकाने केलेला संशोधनाचा माधव नामजोशींच्या पध्दतीला दुजोरा आहे. पावलोवने प्राण्यांच्या पाचक रस पाझरण्याच्या प्रक्रियेचा शास्त्रशुध्द अभ्यास केला. त्याने सांगितले की वेगवेगळे पदार्थ पचवायला जे वेगवेगळे पाचक रस लागतात ते पचन संस्थेच्या वेगवेगळ्या अवयवांत तयार होत असतात व ते ज्या ग्रंथींतून पाझरतात, त्या ग्रंथींना पुरेसा रस पाझरविण्यासाठी जितका वेळ तोंडात घेतलेल्या अन्नाला त्या अवयवापर्यंत पोहोचायला लागतो, तितका वेळ लागतो. डॉ. नामजोशींच्या पध्दतीप्रमाणे श्वानांच्या जेवणाची वेळ सांभाळणे हे अतिशय महत्वाचे आहे आणि तोच आहार देत राहणेही आवश्यक आहे. तोच आहार त्याच वेळी येणार हे माहीत असल्याने पचन संस्थेत योग्य ते पाचक रस अन्न येण्याच्या सुमारास तयार राहतात व अन्न येताच त्यावर पचन क्रिया सुरू होते, त्यामुळे अन्न चांगले पचते. तुम्ही विचार करीत असाल, घड्याळात किती वाजले हे श्वानांना कळते का? एखाद्या दिवशी कमी जास्त व्यायाम झाल्यामुळे श्वानांना

कमी जास्त भूक लागत नाही का? या प्रश्नाचे उत्तर शोधायचे असेल तर तुम्ही एक सोपा प्रयोग करू शकता. तुमच्या जवळच्या घड्याळात पाहून ठराविक वेळी तुम्ही एखाद्या भटक्या गाईला पोळीचा एक घास म्हणजे गायीचा एक घास होईल एवढ्या एक दोन पोळ्या दिल्यात की ती गाय तुमच्या जवळ तितक्याच वाजता येते की नाही ते पहा. माणसाजवळ राहणाऱ्या सर्व प्राण्यांना घड्याळ नेमके कळते याचे मुख्य कारण म्हणजे घड्याळ त्यावेळी नेमकी तीच वेळ दाखवते हे आहे. घड्याळात तितके त्यावेळी वाजणे ही माणसाने केलेली त्याची सोय आहे. एकादे घड्याळ बंद पडले म्हणून वेळ थांबत नाही. दिवस किंवा रात्रीशीही त्याचा संबंध नसतो. जे जे प्राणी मनाने एखाद्या स्थानाशी जुळलेले असतात, त्यांना वेळ नक्की बिनचूक समजते. पुण्याला हॅपी कॉलनीत पुरुषोत्तम देशपांडे नावाच्या माझ्या खेहींनी ही कला अवगत केली. एक दिवस सकाळी वर्तमानपत्र वाचत असताना अचानक त्यांना दिसेनासे झाले. ते ठार आंधळे झाले. त्यांच्या त्या स्थितीत मी त्यांना भेटायला जात असे. मी त्यांना बाबा म्हणत असे. देवाने एक दरवाजा बंद केला की तोच दुसरा दरवाजा उघडतो याचा प्रत्यय मला बाबांच्या भेटीत आला. त्यांना दिसेनासे झाले पण त्यांचे कान खूपच तीक्ष्ण झाले. माझ्या पावलांच्या आवाजाने बाबा मी आल्याचे ओळखत. सुरुवातीला ते कोण आहे असे विचारत, पुढेपुढे मी गेल्यावर भट साहेब ना असे ते विचारू लागले आणि नंतर या भट साहेब, असे ते बिनचूक म्हणूही लागले.

घड्याळाच्या बाबतीतही त्यांचा हाच क्रम होता. अरे, किती वाजले? यावरून ते नऊ, साडेनऊ वाजले ना असे विचारू लागले आणि नंतर बिनधास्तपणे आता इतके वाजले आहेत, तुम्ही मला इतक्या वाजता फोन करा, मी वाट पाहीन असे म्हणू लागले. असा त्यांचा वेळेच्या बाबतीतला प्रवास होता. तुम्ही देखील अशी कधीही अचूक वेळ सांगू शकाल. फरक एवढाच की घड्याळात किती वाजले आहेत ते बघण्याऐवजी कोणत्याही वेळी इतके वाजले आहेत का हे बघण्यासाठी घड्याळ बघायचे. आपल्या वृत्तीत एवढा फरक केला की कोणत्याही क्षणी नेमके किती वाजले आहेत ते तुम्ही सांगू शकाल. वेळेची, प्रत्यक्ष काळाशी तुमचा संपर्क साधला जाईल.

ज्यांना शिकता येत नाही, खरे म्हणजे शिकावे लागत नाही अशा सर्व जनावरांना वेळ अचूक समजत असावी. माझा अभ्यास श्वान आणि गायी तसेच कावळे यांच्या पुरताच मर्यादित आहे. या जनावरांना वेळ नक्की समजते, हे मला समजलेले आहे. वेळ समजली की खाणे खाण्याची वेळही त्यांना समजते. आपोआपच ते विशिष्ट अन्न पचविणारे रस त्यांच्या पचन संस्थेतील विशिष्ट अवयवांत पाझरू लागतात. अन्न पचविणे ही जैविक प्रक्रिया आहे. वैचारिक नाहीच. ती जैविक पातळीवरच कार्यरत ठेवणे आवश्यक असते. वैचारिक पातळीवर ती क्रिया आली तर घोटाळे होऊ लागतात. आपल्याला आवडणाऱ्या एखाद्या पदार्थाचा वास जरी आला किंवा त्याची चव जरी आठवली, तरी आपल्या तोंडाला पाणी सुटते. म्हणजेच आपल्या लाळग्रंथी स्रवू लागतात. तोंडाला पाणी सुटणे ही विचारांशी संलग्न क्रिया होऊ लागल्याचे आपल्याला जाणवते. आपल्याला कळत नाही ते म्हणजे नुसती लाळच नाही, तर इतर अवयवांतील रस देखील पाझरू लागलेले असतात. अन्न पदार्थावर तोंडाची क्रिया सुरू झाली व विशिष्ट स्थितीपर्यंत ती क्रिया गेली की पचन ही जैविक क्रिया असल्याने लाळ येणे आपोआप बंद होते. आवश्यक तेवढीच लाळ आल्याने तोंडाला पाणी सुटत नाही. तो पदार्थ खायचा आहे असा विचार मनात आला आणि पदार्थ मात्र तोंडात यायला वेळ लागला तर लाळ पाझरण्याची क्रिया चालूच राहते व तोंडाला पाणी सुटते. लाळ तोंडात आल्याबरोबर तेथे ज्याच्यावर प्रक्रिया करायची तो अन्न पदार्थ तेथे असेल तर ठीक, नाहीतर लाळ पाझरण्याची क्रिया चालूच राहते. लाळ तोंडात राहिली तर ती हानीकारक ठरू शकते.

लाळेचा सामू हा खाण्याचा पदार्थ पचवायला आवश्यक असा आम्लता किंवा अल्कलीयुक्त असतो. तसेच इतर रसही विशिष्ट पदार्थ पचविण्यासाठी विशिष्ट रसायनयुक्त असतात. ते रस वापरले गेले तर उपयुक्त व गुणकारी असतात, पण वापरले गेले नाहीत तर मात्र निरुपयोगी व हानिकारक ठरू शकतात. खाण्याची वेळ झाली व आपण खाल्ले नाही, तर आपण आपल्या पोटात होणारी हालचाल अनुभवू शकतो. त्या अनुभवांना पोटात कावळे ओरडत आहेत, पेटमें चूहे दौड रहे हैं अशा नावे देऊन आपण भूक लागण्यापेक्षा पुढच्या पायरीवर स्थिती गेलेली आहे, पाचक रस शरीरावर अनिष्ट परिणाम करू लागलेले आहेत हे इतरांना सांगत असतो. श्वानाचेही तसेच होते. खाण्याची वेळ टळली की ते त्यांच्या पध्दतीने तुमच्याकडे येऊन मूक भाषेत किंवा आरडा ओरडा करून खाणे द्या म्हणून सांगतात पण तोपर्यंत उशीर झालेला असतो. पाचक रसांनी अवयवच विरघळविण्यास सुरुवात केलेली असते व त्यामुळे भूक जाते. एकदा भूक गेली की पुन्हा पुढच्या खाण्याच्यावेळीच भूक लागते कारण रस पाझरणे हे वेळेशी संगम असते. श्वानांच्या, विशेषतः वाढ चालू असलेल्या श्वानांच्या बाबतीत त्यांच्या खाण्याच्या वेळा सांभाळल्या व तेच पदार्थ खाऊ घातले की त्यांची पचन क्रिया योग्य पध्दतीने होऊन त्यांची वाढ उत्तम होत राहाते.

अन्न पदार्थ पचल्यावर म्हणजे त्या पदार्थाचे रसात रूपांतर होऊन ते रस पचन संस्थेच्या अवयवांत शोषून घेतले गेल्यानंतर ते रस रक्त प्रवाहाबरोबर वेगवेगळ्या अवयवांकडे जातात. त्यावर पुन्हा प्रक्रिया होऊन त्याचे रूपांतर दुसऱ्या पदार्थात होऊन ते शरीरांत साठवले जातात. शरीराला आवश्यकता असेल तेव्हा शरीर साठविलेल्या पदार्थाचे रूपांतर नेमके आवश्यकता असते त्या रसायनांत करून घेते. खाण्यातली घटक द्रव्ये पृथक्करण करून वेगळ्या रासायनिक स्वरूपांत वेगळ्या अवयवांत साठवणे व ज्यावेळी ज्या ठिकाणी ज्या पदार्थाची आवश्यकता असते तेथे ते पदार्थ आवश्यक त्याच रासायनिक अवस्थेत देणे ही जैविक प्रक्रिया घडविण्याची शक्ती प्रत्येक शरीरांत असते. आपण अन्न द्रव्ये देताना या प्रक्रिया नीट घडवायला मदत केली पाहिजे.

श्वान पिलांच्या वाढीच्या काळात त्यांची उंची वाढण्याचा एक विशिष्ट काळ असतो. त्या काळांत त्यांच्या पायांची हाडे एकदम मोठी होतात. अनेक लोक या उंची वाढण्याच्या काळात हाडे बनविण्यासाठी लागणारे कॅल्शियम, फॉस्फरस वगैरे पदार्थांचा पुरवठा आहारातून करण्याचा प्रयत्न करतात, पण त्यांचा तेव्हाच ताबडतोब उपयोग का होत नाही हे तुमच्या आता लक्षात आले असेल. श्वान पिलांच्या बाबतीत वाढ होताना लांबी वाढण्याचा काळ, उंची वाढण्याचा काळ, मांसल वाढ होण्याचा काळ, छातीचा घेर वाढण्याचा काळ याचे एक चक्र सतत चालू असते. बारकाईने बघणाऱ्याला ते सहज लक्षात येते.

चक्राची सुरुवात कातडीच्या वाढण्याने होते असे आपण धरले तर श्वान पिलांच्या नाकाच्या केस नसलेल्या भागाच्या मागची कातडी वाढलेली आहे असे त्यावर केस विरळ झाल्यामुळे आपल्या लक्षात येते. विरळ केसांचा हा भाग लाटेसारखा नाकाच्या शेंड्यापासून शेपटाच्या टोकापर्यंत जातो. हे पिलांना रोज पाहणाऱ्यांच्या लक्षात येते. कातडीची वाढ संपते तोच मणक्यांची लांबी वाढू लागते. पिलू लांब दिसू लागते. त्यानंतर पिलाचे पाय वाढून उंची वाढते. त्यानंतर छातीचा पिंजरा रुंद होतो. घेर वाढतो व त्यानंतर पिलाचे डोके मोठे होते. पिलाची लांबी वाढण्यापासून ते डोके मोठे होऊ लागण्याचा काळ हा हाडे बनविणारे पदार्थ कॅल्शियम व फॉस्फरस इत्यादी जास्त प्रमाणात लागणारा काळ असतो. हाडे वाढून झाल्यावर मास वाढायला सुरुवात होते. श्वान पिलू मांसल दिसू लागते. त्यानंतर चरबी चढून ते गुबगुबीत दिसू लागते.

पिलांच्या वाढचक्राचे - हाडे वाढणे व मांस मेद वाढणे या दोन विभागांत विभाजन करता येते. हाडे वाढण्याच्या काळात त्यांना क्षार जास्त लागतात, तर मांस मेद वाढण्याच्या काळात त्यांना प्रथिने जास्त लागतात हे निर्विवाद आहे. श्वान पिलांचे हे वाढचक्र सुरुवातीला दीड ते दोन दिवसांत पूर्ण होते ते हळूहळू वाढत जाऊन आठ ते दहा दिवसांवर येऊन दहा ते पंधरा दिवसांवर स्थिरावते. वाढचक्राची सध्या कोणती स्थिती आहे हे पिलू रोज बघणाऱ्याला सहज लक्षात येते. श्वानांच्या आहारात थोडा बदल करून प्रथिने व क्षार यांची कमतरता भरून काढून वा क्षारांची भूक वाढवून त्या त्या तत्वांचे शोषण करण्याची पचन संस्थेची क्षमता वाढवून श्वानांची वाढ उत्तम करता येते असा माझा अनुभव आहे.

आहार किती घ्यावा हे ठरविताना पुढच्या वाढ चक्रात पिलांची जेवढी वाढ अपेक्षित असेल म्हणजे जेवढे वजन अपेक्षित असेल त्या वजनाच्या १/३२ वजनाचा मांसाहार किंवा तेवढी शक्ती देमारा शाकाहार देण्याचा माझा प्रघात आहे. श्वानाचे वजन वाढण्याचा वेग हा वाढीच्या प्रत्येक अवस्थेत वेगवेगळा असतो. त्याचा विचार आहार किती घ्यावा व काय घ्यावा हे ठरविताना करावा लागतो. म्हणून आपण वाढीच्या अवस्थांचा विचार करू.

सर्व सजीवांच्या जीवन चक्रांत असतात तशा प्रमुख पाच अवस्था श्वानांत देखील आढळतात. पहिली असते बाल्यावस्था, दुसरी पौगंडावस्था, तिसरी किशोरावस्था, चौथी तारुण्यावस्था आणि पाचवी वृद्धावस्था. बाल्यावस्थेत श्वान पिलांच्या वाढीचा वेग हा दर चक्राला जवळ जवळ समान दराने वाढत असतो. प्रत्येक वाढ चक्रात, दर वाढत जातो. दराचा आलेख काढला तर तो सारख्या गतीने वरवर चढताना दिसेल. बाल्यावस्थेत वजन व उंची वाढण्याच्या दराचा आलेख जवळ जवळ समांतर - एक सारखा असतो. म्हणजेच पिलांची चारी बाजूने वाढ होत असते. बालपणाचा हा काळ प्रत्येक जातीत वेगवेगळा असतो. मांजराएवढ्या वाढणाऱ्या जातीचे बालपण दोन अडीच महिन्यांचे, बकरीएवढ्या वाढणाऱ्या श्वानांचे बालपण एक ते चार महिन्यांचे, तर वासराएवढ्या वाढणाऱ्या श्वानांचे बालपण चार ते पाच, सहा महिन्यांचे असते.

त्यानंतर येणाऱ्या पौगंडावस्थेत पिलांची उंची एकदम वाढते. म्हणजे वाढ चक्रातील उंची वाढण्याचा काळ व वेग हा वाढलेला दिसतो. छोट्या जातीत हा काळ एक पंधरवडा ते एक महिन्याचा, मध्यम जातीत हा काळ दोन एक महिन्यांचा व मोठ्या जातीत हा काळ तीन एक महिन्यांचा असू शकतो. श्वानाची किशोरावस्था हा मांसल वाढीचा काळ असतो. स्नायूंना पीळ भरण्याचा हा काळ. श्वानांच्या मांड्या, मान व कंबर हे अवयव या काळात खास करून वाढतात. लहान जातीत हा काळ सुमारे दीड महिन्यांचा, मध्यम जातीत हा सुमारे दोन महिन्यांचा तर मोठ्या जातीत हा सुमारे तीन महिन्यांचा असतो. जसे माणसात असते तसेच श्वानांतही पीळदार स्नायू हे घराण्याच्या जातीचे रूप गुणांचे वैशिष्ट्य व परंपरेने आलेले म्हणायला हवे. आहाराने किंवा व्यायामाने फरक पडतो तो पाच ते दहा टक्क्यांचा.

श्वान मानेच्या मदतीने डोक्याची हालचाल करतो. पळण्यासाठी, खतःचे वजन फिरविण्यासाठी व प्रतिस्पर्ध्यांच्या अंगावर धडक मारून त्याला खाली पाडण्यासाठी तसेच खतःचे वजन टाकून भक्ष्य प्राण्याचा चेदामेंदा करण्यासाठी श्वान मानेच्या स्नायूंच्या मदतीने डोक्याची हालचाल करीतच आपली क्रिया पार पाडतात. श्वान उंच उडी मारतात वा एखादा अडसर ओलांडून पलीकडे जाण्यासाठी उड्डाण करतात ते कमरेच्या ताकदीवर. छातीच्या पिंजऱ्याचा शेवटचा मणका ते माकडहाड या भागातले स्नायू जेवढे बळकट तेवढे श्वानांचे उड्डाण लांबपर्यंत जाते. चौखूर पळतानाही त्याला कमरेचे स्नायू वापरवे लागतात. मान व कमर या दोन अवयवांचे स्नायू बलवान होण्याची अवस्था किशोर अवस्था होय. किशोरावस्था संपवून श्वान तारुण्यात पदार्पण करताना त्याच्या डोक्याचा आकार वाढू लागतो आणि छाती भरू लागते. डोक्याची कवटी व

जबडा हवा भरून फुगा फुगवावा तसा वाढतो. लांबीत नाही, पण जबड्याच्या रंदीत या काळात वाढ होते. जबड्याचे व छातीचे स्नायू या काळात ताकदवान होतात. तारुण्यात आलेल्याची ताकद व दम त्या रंदावलेल्या जबड्यात व छातीत दिसून येतात.

इतर प्राण्यांप्रमाणेच श्वानांचे देखील वरचा जबडा व वरचे दात कवटीच्या वरच्या भागात पक्के बसविलेले असतात व हालचाल होते ती फक्त खालच्या जबड्याची. श्वान आपली शिकार करतो ती खालच्या जबड्याच्या ताकदीवर. तो खाण्यासाठी हाड फोडतो ते देखील खालच्या जबड्याच्या ताकदीवरच. प्राण्याच्या विशिष्ट अवस्थेत शरीराच्या वेगवेगळ्या भागात वेगवेगळ्या वेगाने वाढ होत असते. प्रमुख वाढीचे अवयव वर दिले असले तरी त्या त्या काळात बाकी अवयव वाढत नाहीत असे नाही. वाढ सर्वांची होत असते. फक्त वाढीचा वेग वेगवेगळा असल्याने तेवढ्याच वेळात विशिष्ट भाग तेवढे मोठे झाल्याचे आपल्याला दिसते. एकूण वाढ चक्राचा क्रम कातडीची वाढ, लांबीची वाढ, रंदीची वाढ व जाडी हाच राहातो. मांसल भागासाठी प्रथिने आणि धडाच्या पेशींसाठी क्षार यांचे आधिक्यही तसेच राहते.

श्वानाच्या खाद्यापैकी त्या काळात जे लागत नाहीत किंवा जसेच्या तसे वापरता येत नाहीत ते घटक शरीरात साठविले जातात. साठविलेली घटक द्रव्ये बाहेर काढण्याच्या काळात साठविण्याच्या क्रियेला सुटी दिली तर साठे पूर्ण रिकामे होतात. त्या घटकांची भूक वाढते व आहारात पुन्हा ते घटक येताच पूर्णतः शोषून घेतले जातात. हा सिध्दांत वापरून वाढ चक्राच्या वेगवेगळ्या पायऱ्यांवर वेगवेगळे घटक मूल्य असलेले खाद्य वापरावे असे मी मानतो. मांस व स्नायू वाढण्याच्या काळात प्रथिने कमी व हाडपेर वाढण्याच्या काळात क्षार कमी होतात. म्हणून वाढ चक्रात जो पदार्थ पुढच्या वाढ चक्राच्या अपेक्षित वजनाच्या $1/32$ इतका द्यायचा, ती वाढ उपासमार घडविण्याच्या घटकांची करायची नाही, जे घटक साठविले जात आहेत त्यांच घटकांची करायची या पध्दतीने ते सहज साध्य करता येते.

प्रथिनांच्या वाढीसाठी धान्ये व क्षारांच्या वाढीसाठी हाडांचा चुरा अथवा हाडांचे तुकडे यांचे प्रमाण वाढवायचे इतके ते सोपे आहे. साधारणतः वाढचक्र निम्म्यावर आले की लक्षात येईल इतका वाढीतला फरक दिसू लागतो. श्वानांचे वजन वाढणे व श्वानांची उंची वाढणे या दोन वेगांत खूपच अंतर आहे. एक श्वान जेव्हा त्याच्या पूर्ण वाढीच्या ८०% वाढलेला असतो, तेव्हा त्याचे वजन सुमारे ४०% वाढलेले असते.

वजन वाढण्यासाठी प्रथिने लागतात, तर उंची वाढण्यासाठी कॅल्शियमची आवश्यकता असते. वाढ चक्र अर्ध्यावर आले म्हणजे वजन - घेर वाढण्याच्या काळात विनित जेटलीच्या श्वानाला आम्ही बकऱ्याच्या फऱ्याची म्हणजे खांद्यातले त्रिकोणी असते ते हाड खायला द्यायचो. अगदी पिलू असल्यापासून तो श्वान फऱ्याचे हाड चावून चावून खात असे. ही हाडे माणसांच्या आहारात मटण अथवा सूप करण्यासाठी देखील कोणी वापरत नसल्यामुळे खूप स्वस्त मिळायची. त्या श्वानांची उंची वाढू लागली की आम्ही त्याला सोयाबीनचे टिकळे खायला द्यायचो. सोयाबीनचे टिकळे किराण्याच्या दुकानातून माणसांच्या खाण्यासाठी तयार केलेले मिळू लागले होते. त्या ठिकळ्यावर गरम पाणी ओतले की ते पाणी शोषून फुगायचे व थंड झाले की आम्ही ते खाण्यात मिसळायचो. श्वान खाद्याचा भरडा आधीच तयार केलेला असे. त्यामुळे त्या भरड्यात

वाढीप्रमाणे बदल करणे शक्य नव्हते. म्हणून वाढ चक्राप्रमाणे सोयाबीनचे टिकळ अथा हाडे आम्ही घालत होतो. अशा प्रकारे वाढविलेल्या पिलांचा आकार त्याच्या इतर भावंडांपेक्षा जवळजवळ दीडपट झाला होता.

साधारण वाढचक्राचे दिवस पुढे देत आहे

वाढीची अवस्था	लहान गट	मध्यम गट	मोठा गट			
	मांजराएवढी पूर्ण वाढ	बकरीएवढी पूर्ण वाढ	वासरांएवढी पूर्ण वाढ			
बालपण	वाढीचा काळ	वाढचक्राचे दिवस	वाढीचा काळ	वाढचक्राचे दिवस	वाढीचा काळ	वाढचक्राचे दिवस
गोंडस,						
गुटगुटीत बाळ	२महिने	५	३ते४ महिने	५ते७	४ते ६ महिने	५ते७
पौगंडावस्था						
उंचीत वाढ	१महिना	७-८	२महिने	१०-१५	३महिने	१०ते१८
किशोरावस्था						
ख्वायूंत वाढ	दीड महिना	१०-१२	अडीच महिने	१५-२०	३-४महिने	१५-२०
तारुण्य - जबडा						
व छातीत वाढ	१महिना	२ आठवडे	दीड ते २महिने	२आठवडे	३-४ महिने	३आठवडे
वाढीचा एकूण						
काळ	५ते७ महिने		१०ते१२ महिने		१६ते१८ महिने	
पूर्ण वाढ	१वर्ष		दीड वर्ष		दोन ते सव्वा दोन वर्षे	
पूर्ण वाढीचा आहार						
देण्याचे वय	४ते५ महिने		६ते८ महिने		८ते९ महिने	

पाश्चिमात्य पध्दतीत वरीलप्रमाणे श्वानाच्या वाढीच्या पाच अवस्था मानत असले तरी पौर्वात्य पध्दतीत तीनच अवस्था मानल्या जातात. त्याची पहिली अवस्था ,दुसरी ज्युनिअर व तिसरा अँडल्ट अशी धरली जाते. बाल व पौगंडावस्थेला व किशोर अवस्थेचा बराचसा भाग ते मध्येच धरतात. किशोर अवस्थेला ज्युनिअर व तारुण्यावस्थेला अँडल्ट असे संबोधले जाते. पौर्वात्य व पाश्चिमात्य विचारसरणीतील आणखी एक मोठा फरक म्हणजे पाश्चिमात्य विचार अन्न शक्ती देते असे मानतो. त्याचे गणित शरीराच्या वाढीला आवश्यक शक्ती व शरीर क्रियाशील राखण्यासाठी लागणारी शक्ती अशा स्वरूपात मांडले जाते. शक्ती मोजण्याचे त्यांचे माप कॅलरीज हे असते व अन्न देताना त्याची एकूण मात्रा ही अन्नाच्या वजनापेक्षा त्यातून खवणाच्या कॅलरीजवर ठरविली जाते.

वाहन अथवा इंजीन चालविण्यासाठी जसे इंधन लागते तसे शरीर चालविण्यासाठी खाणे लागते असे पाश्चात्यांचे मानणे आहे. श्वानांसाठी वापरता येईल अशा निरनिराळ्या खाद्य पदार्थांमुळे किती कॅलरी मिळतात, त्याचा तक्ता पुढे दिलेला आहे. पाश्चिमात्य खाण्याची तुलना इंजीनमधील वंगणाशी करतात. वंगण जसे जाड, पातळ असे वापरावे लागते तसे अन्न पचायला सोपे - कठीण व जड स्नायूंचे बळ वाढविणारे पौष्टिक, शरीराची पुष्टता वाढविणारे, चांगली वाढ करणारे असे अन्न पदार्थांचे वर्णन केले जाते. या वर्गीकरणाचा तक्ता देखील पुढे दिलेला आहे.

महाराष्ट्र पोलिसांच्या श्वान शाखेत डॉबरमन, लॅब्राडोर किंवा अल्सेशियन जातीचे श्वान असतात. पूर्ण वाढ झालेल्या व दिवसाकाठी किमान दोन तीन तास काम अथवा कवायत करणाऱ्या या श्वानांत दररोज अर्धा लिटर दूध, तीन चार पावाच्या चकत्या, ७५० ग्रॅम हाडे काढलेले मेंढ्यांचे मास व १०० ग्रॅम भाजी एवढे खाणे दिले जाते. पुण्याच्या बीडीडीएस म्हणजे बाँब डिटेक्शन व डिस्पोजल स्काँडच्या श्वानांत २००३ पासून या खाण्याऐवजी तयार खाणे द्यायला सुरुवात झाल्यावर साधारणतः रोज २७५ ग्रॅम खाद्य देत असत, ओले खाद्य व तयार गोळ्या यांची तुलना करायची झाली तर त्यासाठी आपल्याला ओल्या खाद्याचे सुके वजन आणि सुक्या गोळ्यांचे अपेक्षित वजन यांचा अंदाज घ्यावा लागेल. सुक्या गोळ्या तयार करणाऱ्यांचे असे म्हणणे आहे की १किलो गोळ्या या ३ किलो मटणा बरोबर असतात. तुलनेसाठी त्यांनी कोंबडीचे हाडे काढलेले मटण घेतले होते. हे गणित बरोबर वाटते कारण मासांमध्ये सुमारे ६६% पाणी असते, ३किलोच्या ६६% म्हणजे १९०० ग्रॅम पाणी झाले म्हणजेच तीन किलो मटण सुकविले तर सुमारे १ किलो भरेल.

महाराष्ट्र पोलिसांच्या श्वानांना ७५० ग्रॅम मटण ओले म्हणजे सुके वजन झाले १६ ग्रॅम प्रथिने, क्षार, इ. दुधात एस एन एफ (सॉलिड नॉट फॅट) सुमारे १४%, म्हणजे १ लिटर दुधातून मिळते. १४० ग्रॅम प्रोटीन , क्षार इ. दुधात चरबी असे ४-५ % म्हणजे १ लिटरमागे ४० ग्रॅम व ब्रेडच्या स्लाईसचे वजन असते सुमारे ३० ग्रॅम म्हणजे या श्वानला एकंदर सुका माल दुधातून १४०-४०, मटणातून १६ व पाव १०० ग्रॅम असे सुमारे ३०० ग्रॅम. तयार खाद्य बाजारात येण्याआधी श्वानाला त्याच्या वजनाच्या १/३२ या प्रमाणात खाद्य लागते असे सांगितले जात होतेच. हा हिशोब पडताळून बघितला तरीही गोळा बेरीज तीच येते.

आपल्या श्वानाला किती खाद्य द्यावे हे ठरविताना श्वानाचे अपेक्षित वजन आधी ठरविले की दर किलो वजनाला १० ग्रॅम सुके खाणे म्हणजे १०० ग्रॅम वजनाला १ ग्रॅम सुके खाणे भरडा किंवा गोळ्या द्याव्यात. भरडा शिजविताना त्यात लागणारे पाणी आवश्यकतेप्रमाणे घालावे. चहाचा एक चमचा भरडा सुमारे ५ ग्रॅम भरतो. म्हणजे ५०० ग्रॅम वजनाचे पिलू असेल तर त्याला १ चहाचा चमचा भरड्याचे तयार केलेले खाद्य पुरेल. तयार खाद्य विक्रेत्या कंपन्यांनी शोधकांची टोळकीच्या टोळकी

पदरी बळगून खूप संशोधन केले. संबंध जगात बाजारपेठ असल्याने ते त्यांना परवडते. त्यांनी तयार केलेल्या विक्री प्रचार वाडमयातून आपल्याला खूप माहिती मिळते. श्वानांच्या वाढणाऱ्या पिलांना पुढच्या वाढ चक्रात त्यांचे जितके वजन होणे अपेक्षित आहे त्या प्रमाणांत खाणे या वाढ चक्रात द्यावे लागते. यासाठी आपल्याला आपल्या श्वानांची अपेक्षित वाढ माहीत असणे आवश्यक आहे. चुहाहुआ हा जगातला सर्वात छोटा श्वान. पूर्ण वाढ झाल्यावर त्याचे वजन एक किलो असू शकते. फार तर तीन किलोच्या वर ते जाऊ नये असे अपेक्षित असते. एक ते तीन किलो वजनाच्या या श्वानांचे, मध्यम आकाराच्या व मोठ्या आकाराच्या श्वानांचे दर आठवड्याला किती वजन असते हे दाखविणारा तक्ता पुढे देत आहे.

पूर्ण वाढीचे वजन गाठायला (तीन किलो)

छोटे श्वान	मांजराएवढे	५ ते १० किलो होण्यासाठी	१० महिने
मध्यम श्वान	मेंढी एवढे	११ ते २५ किलो होण्यासाठी	१२ महिने
मध्यम आकाराचे श्वान		२६ ते ४४ किलो होण्यासाठी	१५ महिने
मोठे श्वान	वासराएवढे	४५ ते १०० किलो होण्यासाठी	१८ महिने

श्वानांचे आकारमान जसजसे वाढत जाते तसतसे पूर्ण वाढीच्या वजनावर पोहोचण्यास त्यांना लागणारा वेळ वाढत जातो. मध्यम व मोठ्या जातीच्या श्वानांचे जेवढे वजन अपेक्षित असते त्याच्या ५० टक्के वजन हे ते बहुधा पाच महिन्यांचे झाले की होते. ८०% वजनाची मजल गाठायला मध्यम श्वानांना सहा ते सात महिने तर मोठ्या जातीच्या श्वानांना आठ महिने लागतात.

छोट्या आकाराचे श्वान मोठ्या आकाराच्या श्वानांपेक्षा जास्त चळवळे असतात. त्यांना आहारातून खूप ऊर्जा घ्यावी लागते. मोठे श्वान एक पाऊल टाकून जितके अंतर कापतात, तेवढेच अंतर कापायला लहान श्वानाला चार पाच पावले टाकावी लागतात. त्यासाठी त्यांना जास्त ऊर्जा लागते. म्हणूनच त्यांच्या आहारात पिष्टमय पदार्थ, साखर, तेल, तूप मोठ्यापेक्षा जास्त प्रमाणांत असावी लागतात. मोठ्यांना खूप हाडपेर वाढवावे लागते. तसेच मासही खूप वाढवावे लागते म्हणून त्यांना प्रथिने व क्षार जास्त लागतात. छोट्या श्वानांना तेला- तुपाची आवश्यकता असते पण मालकाप्रमाणेच ते आळशी, कमी हालचाल करणारे झाले व खाणे तेलातुपाचे झाले, तर गलेलट्टु होण्याकडे त्यांचा कल असतो. या श्वानांचे आकार छोटे झाले असले तरी त्यांचे दात तितक्या प्रमाणात छोटे झालेले नसतात. त्यामुळे या श्वानांना हिरड्यांचा त्रास होण्याची शक्यता मोठ्या आकाराच्या श्वानांपेक्षा जास्त असते. श्वानांच्या लाळेत कॅल्शियम विरघळण्याची प्रचंड शक्ती असते. ही लाळ तोंडात राहिली की त्यात विरघळलेले कॅल्शियम दातांच्या फटीत बसते व त्यामुळे दात पिवळे होतात. त्यामुळे अनेकदा दातांना दुखापत होते.

खाद्य तयार करण्याच्या चांगल्या कंपनी त्यांच्या खाद्यात अशी रसायने मिसळतात की त्यामुळे दातांवर व दातांच्या मुळांशी असलेला हा नावाचा पदार्थ विरघळून श्वानांच्या पोटात जातो आणि श्वानांचे आरोग्य चांगले राहते. लहान जातीच्या श्वानांना हाताचा व मोठ्या जातीच्या श्वानांना अवयवांच्या सांध्यांचा, सांधेदुखीचा त्रास होतो. जसजसे वय

वाढते, तसतसा श्वानांना तो त्रास सुरू होतो, त्याचे कारण त्यांचा आहार असतो. पिलांना लागणारे आहाराचे घटक, युवा स्थितीत लागणारे घटक आणि वृद्धावस्थेत लागणारे घटक वेगवेगळे असतात.

पिलांना ऊर्जा जास्त लागते. हाडांचे व मांसाचे पोषण करणारे हे घटक लागतात. युवा श्वानांना प्रथिने व क्षारांपेक्षा ऊर्जा अधिक लागते, तर वयस्कर, वृद्ध श्वानांना हलकी, सहज पचतील अशी प्रथिने लागतात व शरीराची झीज होत असताना जी रसायने तयार होतात, ती रसायने शरीराबाहेर काढणारी उत्तेजके लागतात. खाणे तयार करणाऱ्या चांगल्या कंपनी या सर्व गोष्टींचा विचार करून श्वानांच्या प्रत्येक अवस्थेकरिता वेगवेगळे खाणे तयार करतात. पण त्यांची किंमत खिशाला परवडणारी नसते. त्यांच्या प्रचार वाड्मयाचा अभ्यास करून स्थानिक डॉक्टरांचा सल्ला घेऊन तुम्ही स्वतःचा धान्य भरडा तयार करावा हेच उत्तम!

भारत गॅट करारात सामील होऊन जागतिक बाजारपेठ खऱ्या अर्थी सुरू होण्यास २००६-०७ साल उजाडले असले तरी सन २००० च्या थोडे आधीच म्हणजे विसाव्या शतकाच्या शेवटी शेवटी भारतात श्वानांचे तयार खाद्य बाजारात विक्रीसाठी उपलब्ध झालेले होते. आता या तयार श्वान खाद्याची तीन चार रूपे बाजारात आलेली आहेत. सर्वात जास्त प्रचलित आहेत त्या गोळ्या. इंग्रजीत त्यांना पॅलेट्स म्हणतात. त्या खालोखाल बिस्किटे, चॉकलेटे, स्लबसारखे तुकडे करता येतात असे पसरट चौकोनी ठोकळे. नळीच्या आकाराच्या पोकळ किंवा भरीव कांड्या आणि पावडर म्हणजे जाड रव्यासारखे भुगा केलेले श्वान खाद्य.

जी. एम. पी. म्हणजे गुड मॅन्युफॅक्चरिंग कायद्याप्रमाणे व फुड अॅक्ट (खाद्य कायदा)प्रमाणे तयार खाद्य पदार्थ ज्या डब्यात वा पुड्यात सीलबंद केलेला असेल त्या डब्यावर खाद्य तयार करताना त्यात काय काय घातलेले आहे व ते कसे तयार केलेले आहे हे लिहिणे आवश्यक असते. आपले ग्राहक बाजारपेठेत उतरत असताना त्यांच्या मालाची नक्कल होऊ नये म्हणून कोणती खबरदारी घ्यायला हवी हे जाणण्यासाठी त्यावेळच्या कायद्यांचा व उत्पादन प्रक्रियांचा मी बँकेत काम करित असताना पूर्ण अभ्यास केलेला होता. श्री. अरोरा नावाचे एक सिंधी गृहस्थ या संदर्भातले माझे गुरू. माझे वडील श्री. विष्णू वासुदेव भट (जन्म १९०८, मृत्यू १९९८) हे पेशाने आयात - निर्यातदार होते. जागतिक बाजारपेठेची व भारतीय मालांच्या वैशिष्ट्यांची त्यांना जाण होती. ते नेहमी माझ्याशी चर्चा करित असत. धंद्यामध्ये खरे कधी सांगू नये, खोटे कधी बोलू नये हा कानमंत्र वडिलांनीच मला दिला. या उत्कीचा अर्थ श्री. अरोरा भेटेस्तोवर मला समजला नव्हता. श्री. अरोरा यांनी मला समजावले व जामनगरचे आयुर्वेद कॉलेजचे एके काळचे डीन श्री. आहारा यांनी मला जे प्रत्यक्ष मार्गदर्शन केले त्याने या उत्कीचा खरा अर्थ मला समजला.

तयार श्वान खाद्याचे इंगीत वा ग्यानबाची मेख त्या पदार्थाच्या रुचकरपणात आहे. श्वानांनी ज्याच्याकरिता जीव टाकावा असा खाद्य बाजारात विक्रीसाठी असणाऱ्या श्वानखाद्यात असणे आवश्यक असतो. मी स्वतः श्वानांना शिकविताना ज्या गोष्टीत श्वानाकडून वेग अपेक्षित आहे म्हणजे बोलावल्याबरोबर ताबडतोब जे काही एक श्वान करित असेल ते तसेच सोडून नव्हे, तर टाकून ताबडतोब धावत पळत येणे ही क्रिया शिकविण्यासाठी पहिल्या खेपेपासूनच तयार खाद्यांच्या गोळ्या मी वापरत असे.

विशिष्ट कंपनीच्या त्या गोळ्या हाताळायला सोप्या, एक गोळी आकाराने शेंगदाण्या किंवा वेलदोड्याएवढी असे. त्यामुळे एका वेळी एक गोळी दिली तरी श्वानाचे पोट भरण्याची शक्यता नव्हती व श्वानांना ते खाद्य इतके आवडत असे की श्वान

त्यासाठी अक्षरशः जीव टाकत. श्वान खाद्यात हा ख्वाद व ही चव कशी आणायची व शेवटच्या गोळीपर्यंत ती कशी राखायची हे एक गुपीत असते. कायद्याप्रमाणे खाद्य तयार करताना त्यात काय काय घालावे हे लिहिणे आवश्यक असते. तसेच ते कसे तयार केले आहे तेही सांगणे आवश्यक असते. तरीही आपले गुपीत फुटू नये याची काळजी घ्यावीच लागते. आपल्या खाण्यातील लोणचे हा पदार्थ घ्या. चव व ख्वादाच्या बाबतीत श्वान खाद्याच्या जवळपास जाईल असा हा पदार्थ आहे. तयार लोणच्याच्या पाकिटावर त्यात काय काय वापरले आहे व ते कसे तयार केलेले आहे ते लिहिलेले असते. त्यावर लिहिलेले नसते ते म्हणजे प्रत्येक घटक किती अंशावर किती वेळ शिजविला वा तापविला ते! घराघरातून रोज केल्या जाणाऱ्या फोडणीचेच उदाहरण घ्या. तेल तापल्यावर त्यात दोन दाणे मोहरी टाका व ती तापल्यावर बाकीची मोहरी टाका हा नियम. नवशिक्याने मोहरी व तेल एकदमच तापायला ठेवले तर काय होईल? मिरच्या फोडणीत टाकल्या किंवा पदार्थ शिजविताना टाकल्या, तर मिरच्या त्याच, तेवढ्याच पण पदार्थाच्या चवीत, ख्वादात जमीन अख्मानाचा फरक पडतो. तसाच फरक पदार्थ फोडणीला टाकल्यानंतर शिजविला वा शिजविल्यानंतर त्यावर फोडणी दिली तर त्यामुळे पडतो हे प्रत्येक गृहिणीला आणि कसबी आचाऱ्याला माहीत असते.

श्वान खाद्य तयार करताना त्यात काय काय घातले आहे व ते कसे तयार केले आहे हे लिहिताना प्रत्येक पदार्थ वेगळा भाजून घेतला का कोणत्या दोन पदार्थांना एकत्र करून भाजले ते लिहिण्याची आवश्यकता नसते. पदार्थ भाजून घेतलेले आहेत व दळलेले आहेत, इतकेच लिहिले की भाजून दळले की दळून भाजले हे समजत नाही. खोटे न बोलताही खरे न सांगण्याची दक्षता अशा पध्दतीने साधलेली असते. त्यामुळे डब्यावरचे वाचून स्वतः घरी तसे पदार्थ करण्याचा शहाणपणा करू नका. तुम्ही जर स्वतः खाद्य तयार करून विकण्याचा व्यवसाय करणार असाल तर प्रत्येक पुड्यावर सर्व खरी माहिती बिनधास्त छाप. खोटे बोलून नका, खरे सांगू नका.

तयार श्वान खाद्य वापरण्याचे दोन तीन प्रकार आहेत. एक सर्वात जास्त वापरला जाणारा प्रकार म्हणजे तयार खाद्य जसेच्या तसेच कोरडे श्वानांना खायला देणे. साधारणतः हे पदार्थ इतके कडक असतात, की ते खाताना कुडुक, कुडुक असा आवाज होतो. श्वानांना हाडे फोडल्याचा आनंदही मिळतो व आपले खाद्य तयार करण्याचे श्रम व पैसेही वाचतात. जेवताना पोटाबरोबर मन देखील भरले पाहिजे. खाद्य पचविण्यासाठी पाचक रस पाझरविण्याचे सामर्थ्य पदार्थाच्या ख्वादात, वासात असते. खाण्याबरोबर मन भरण्यासाठी आवश्यक असतो तो प्रत्येक घासाचा आकार. म्हणून ठरवावे लागते, खाद्य हवे शंकरपाळ्यासारखे खुसखुशीत, चकलीसारखे कुरकुरीत की कडक गोळीसारखे? येता जाता चघळण्यासाठी आपण श्रीखंडाची गोळी तोंडात टाकतो. पण जेवताना तेच श्रीखंड पोळीबरोबर लावून किंवा तोंडाची चव बदलण्यासाठी नुसते बोटाने चाटून किंवा चमच्याने चोखून खायचे असेल तर ते ताटात किंवा चांदीच्या वाटीत चांदीच्या चमच्याने खाण्यासाठी थुलथुलीतच हवे. श्रीखंडाऐवजी श्रीखंडाची गोळी त्याच चवीची असेल तरी ती ते काम करील का?

श्वानाच्या खाण्याचा ढोकळा तोही विशिष्ट आकाराचा असला आणि त्याचा कठीणपणा श्वानांच्या जबड्याला साजेसा असला तरच श्वानाच्या पोटाबरोबरच त्याचे मनही भरते. खाल्लेले अंगी लागायला खूप मदत होते. असे कोरडे पदार्थ खाल्ल्यानंतर श्वानाला पिण्यासाठी भरपूर पाणी उपलब्ध ठेवावे लागते. श्वानाने प्यालेल्या पाण्यात ते अन्न श्वानाच्या पोटात फुगते व विरघळते. अन्न पचण्यासाठी ते विरघळून त्याचा घोळ होणे आवश्यक असते. श्वान जर कोरडे खाणे खाऊन तसाच पाणी न पिता झोपला अथवा बागडत राहिला तर श्वानाच्या पोटात जळजळ होण्याची शक्यता असते. आपल्या डोळ्यात तिखटाची पावडर पडली किंवा ओल्या मिरचीचे हात डोळ्याला लागले तर डोळ्यांची जशी आग आग होते तशी आग

पोटात होण्याची शक्यता असते. काही वेळा कोरडे खाणे जास्त खाल्ले व त्यावर पाणी प्याले तर खाणे श्वानाच्या पोटात फुगून तेथे वात निर्माण होतो व त्या वाताचा दाब हृदयावर पडून त्रास होतो. काही श्वानांच्या बाबतीत गोळ्या पोटात जठरात विरघळत नाहीत व त्या तशाच छोट्या आतड्यात जातात व तेथे रासायनिक ज्वलन वा वात निर्माण होणे या प्रक्रिया होऊ शकतात. त्यामुळे श्वानांना अपचन, जुलाब होण्याची शक्यता असते.

कोरड्या गोळ्यांचा असा त्रास होऊ नये म्हणून काही श्वानपालक गोळ्यांवर गरम पाणी उकळून थंड, कोमट केलेले पाणी टाकतात व गोळ्या पूर्ण फुगल्या की नंतर तो लगदा श्वानांना खाऊ घालतात. लहान पिले ज्यांना गोळ्या चाटून खायला त्रास होतो, त्यामुळे आवश्यक तेवढे खाणे पोटात जात नाही, अशा पिलांना पोटभर खाणे देण्यासाठी कोरडे खाणे ओले करून आवश्यक तेवढे पातळ करून, सहज घेता येईल इतके पातळ करून देण्याचा प्रघात आहे.

अगदी लहान, अंगावर पिणाऱ्या पिलांचे दूध तोडण्याच्या वेळेला पाणी गोळ्यांवर घालून ते ढवळून त्याचे दुधासारखे मिश्रण करून ते दिले जाते. पिले थोडी मोठी झाली की पाण्याचे प्रमाण कमी करून त्याचा लोण्यासारखा किंवा चकक्यासारखा गोळा होईल इतकेच पाणी मिसळून तो गोळा दिला जातो. पिले जसजशी वाढत जातात, तसे या गोळ्यांत काही संबंध कोरड्या पाण्यात न भिजविलेल्या गोळ्या टाकतात. सुरुवातीला संबंध बशीत एक दोन गोळ्यांनी सुरुवात करून त्या पचू लागल्या की गोळ्यांचे प्रमाण वाढवत नेऊन सुमारे एका वाढ चक्रात म्हणजे पाच ते आठ दिवसांत पूर्ण कोरड्या गोळ्या देणे सुरू केले म्हणजे श्वानाला त्रास न होता ओल्या खाण्यावरून कोरड्या खाण्यावर नेता येते. जे गोळ्यांचे तेच कांड्या, ढोकळे अथवा नळ्यांचे करता येते.

कोरडे खाणे ज्यांना पसंत नसते, अशा लोकांसाठी तयार खाद्याचा गोळा बाजारात मिळतो. हे गोळे रेफ्रिजरेटरमध्ये ठेवावे लागतात. कोरड्या खाद्यापेक्षा यांचा स्वाद वेगळा असतो. श्वानांना असे कच्चे, अर्धे शिजविलेले खाणे जास्त आवडते. पण ते देताना विशेषतः त्या खाद्याची साठवणूक करताना जास्त काळजी घ्यावी लागते. ओले खाद्य बाहेर उघडे राहिल्यास त्यावर माशा वगैरे बसल्याने किंवा हवेतून तरंगत येणाऱ्या बुरशी बीजांमुळे ते खाणे खराब होते व ते खाण्याने श्वान रोगग्रस्त होतात. वीज गेल्याने रेफ्रिजरेटर बंद होऊन त्या काळात हवेतून जाणाऱ्या जंतूंमुळे खाणे दूषित होते.

खरे तर हा धोका कोरड्या खाण्यात देखील असतो. पावसाळ्यात किंवा कोकण, गोव्यासारख्या समुद्रकिनार्यालगतच्या भागात हवेतली ओल कोरड्या श्वान खाद्यात शोषली जाते व त्यावर रोगजंतू वाढू लागतात. असे खाणे विषारी होण्याचीही संभावना असते. तरीही बाजारातले तयार श्वान खाद्य आठ कप वापरून श्वानांची वाढ जशी करता येते तशी वाढ भरड्यातून करणे अजून तरी मला जमलेले नाही. तयार खाद्य करणारे त्यात काही संजीवके, स्टॅरॉइड्स मिसळत असावेत अशी मला शंका आहे. पण काही व्यापारी कंपन्यांची तयार श्वान खाद्ये खाणारे श्वान अप्रतिम वाढलेले दिसतात यात शंका नाही.

माझ्या माहितीतले अनेक पैदासकार याच कारणांमुळे माद्यांसाठी व पिलांसाठी देखील तयार खाद्य वापरतात. चांगल्या कंपन्यांची गर्भवती माद्या, दुभत्या माद्या, ज्यांचे दूध तोडायचे आहे अशी पिले, वाढणारी पिले, पपी फिनिशर(पौगंडावस्था) , ज्युनियर(कौमार्यावस्था) व अँडल्ट्स(तारुण्यावस्था) या वेगवेगळ्या अवस्थेतील श्वानांसाठी वेगवेगळी खाद्ये असतात. छोट्या कंपन्या पपी व अँडल्ट अशा दोनच अवस्थांसाठी तयार खाणी देतात तर बाजारू कंपन्या एकच तयार श्वान खाद्य देतात. आपण कोणते खाद्य वापरायचे ते त्या खाद्याची उपलब्धता, आपल्या खिशाला परवडणारी किंमत आणि आपल्याला

उपलब्ध असलेला श्वानांसाठी खर्ची घालण्याचा वेळ यावर अवलंबून असते. निर्णय तुम्हीच घ्यायचा आहे. तयार माल विकत घ्यायचा असेल तर त्यात खूप छुपे धोके असतात हे लक्षात घ्यायला हवे. पहिला धोका म्हणजे री पॅकिंग. खाद्य तयार करणारी मुख्य कंपनी ही वेगळीच असते व प्रत्येक बाजारात नाव झालेली कंपनी आपल्या गरजांप्रमाणे उत्पादन करवून घेऊन ते स्वतःच्या पिशव्यांतून भरत असते. किंवा उत्पादन करणारी कंपनी मोठ्या पिशव्यांत भरून माल देते व तोच माल छोट्या पिशव्यांत भरून गिऱ्हाइकापर्यंत पोहोचविला जातो.

हवाबंद ठेवलेला माल री पॅकिंग करताना उघडला की त्यावेळी हवेत ओलावा जास्त असला तर हमखास दूषित होतो. काही व्यापारी री पॅकिंगच्या नावाखाली मुदतबाह्य झालेला माल पुन्हा नव्या पाकिटांतून विक्रीला ठेवतात. अखिल मालाची नकल करून पैसे कमावणारे काळा धंदा करणारे जे व्यापारी माणसांच्या औषधांची नकल करायला कचरतात, ते श्वान खाद्याच्या व्यवसायात बिनधास्त कार्यरत असण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

आपण मोठ्या कंपनीच्या चांगल्या दुकानातून माल आणला, अगदी कंपनीच्या दुकानातून आणला तरी तो अखिल असेल याची खात्री कोणालाही देता येत नाही. याविषयीचा माझा एक अनुभव सांगतो. अमरावतीच्या द्राक्ष बागांसाठी मार्गदर्शक म्हणून व्यवसाय करीत असताना माझा संबंध श्री. शिवप्रतापजी टांटिया नावाच्या उद्योगपतीशी आला. त्यांचे चहाचे मळे, लोखंड गाळण्याचे उद्योग आणि कापड गिरण्या असे अनेक व्यवसाय होते. त्यांची बेदाणे प्रक्रिया मी व नागपूरचे भाऊ असे दोघे जण मिळून बघत होतो. भाऊ नागपूरच्या शेतकी महाविद्यालयात उद्यानशास्त्राचे प्राध्यापक होते. मी अमरावतीच्या जनता महाविद्यालयात अध्यापक होतो. अमरावतीतील बाजारपेठ लक्षात आल्यावर टांटियांनी एक रिटेल कापड दुकान अमरावतीच्या बाजारात टाकले. त्यावर देखरेख ठेवणार का असे त्यांनी मला विचारले. कंपनीच्या दुकानावर देखरेख कशाकरिता हे समजायला त्यांनी मला त्यांच्या दुकानाच्या इन्स्पेक्शनसाठी हजर राहायला सांगितले.

त्या दुकानात एका नामवंत कापड गिरणीच्या अखिल मालाऐवजी त्यांची नकल केलेला माल सापडला. कंपनीच्या वितरण व्यवस्थेतल्या कोणातरी माणसाने अखिल माल बाहेर विकून नकल माल त्या ठिकाणी ठेवलेला होता. कोणत्याही प्रसिद्ध वितरकांच्या संख्येत अखिल व नकली मालाची अदलाबदल करून पैसे मिळविणारे उद्योगी नोकर असण्याची संभावना टाळता येत नाही. एखादा माल त्याच्या नावाने विकला जाऊ लागला की त्याची नकल करून विश्वसनीय ठिकाणी तो नकली माल विकण्याची व्यवस्था करणारे समाजकंटक या ना त्या प्रकारे आपला कार्यभाग साधतातच.

त्यातच आंतरराष्ट्रीय शीतयुद्धात याचे प्रमाण दिसेंदिवास वाढतच राहणार आहे. असे लोक राज्यकर्त्यांच्या संमतीने दुसऱ्या देशातील कंपन्यांचे नाव खराब करण्याचा उद्योग करीत असतात. त्यांना कोणतेही क्षेत्र वर्ज्य नाही. हे लोक श्वान खाद्य विभागात लक्ष घालण्याची शक्यता जास्त आहे कारण श्वान हा त्यांच्या पालकांसाठी म्हणजे एकंदर जनतेसाठी जिव्हाळ्याचा विषय आहे. स्वतःचे पोट तुडुंब भरण्यासाठी प्रसिद्धी माध्यमे चालविणारे नेहमी जिव्हारी लागतील अशा बातम्या शोधत असतात. त्यांची मदत घेऊन भेसळयुक्त खाद्य पदार्थांच्या बातम्या भडक करून सांगण्याचा उद्योग आंतरराष्ट्रीय पातळीवर चालवून शत्रू राष्ट्रांच्या कंपन्यांचे नुकसान करण्याचा प्रयत्न करणारे राजकारणी श्वान खाद्याला आपले हत्यार नक्कीच करीत राहतील. मोठ्यांच्या भांडणात आपले मात्र नुकसान होईल.

ज्यांना एकच श्वान हौस म्हणून पाळावयाचा आहे किंवा धंदा म्हणून श्वानांच्या सेवा घ्यायच्या आहेत, किंवा पिले वाढवून विकाची आहेत त्यांनी तयार खाद्ये सर्व धोके पत्करून वापरावीत. पण जे पैदासकार म्हणून श्वान क्षेत्रात उतरले असतील त्यांनी मात्र तयार खाद्याऐवजी खतःचे भरडा खाद्य तयार करून ते वापरणे योग्य ठरेल.